

MODERN DEVLET,
BİYOİKTİDAR ve SOYKIRIM

Ruanda Örneđi

Ebru oban Öztürk

İçindekiler

Önsöz	9
Giriş	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu	23
1- Suçun Maddi unsuru (<i>actus reus, physical element</i>)	25
a- Grup üyelerini öldürme:	25
b- Grup üyelerine ağır bedensel ya da zihinsel zarar verme:	26
c- Grubu fiziksel olarak tamamen ya da kısmen yok etmeye yönelik yaşam koşulları altına kasıtlı olarak koyma:	26
d- Gruptaki doğumları engellemeye yönelik önlemler dayatma:	27
Grubun çocuklarını zorla başka gruba nakletme:	28
2- Suçun Manevi unsuru (<i>mens rea, mental element</i>)	29
a- Bilme (<i>knowledge</i>)	29
b- Kasıt (<i>intent</i>)	31
Kasıtın Bileşenleri	32
Özel Kasıt (<i>specific intent, special intent, dolus specialis</i>)	36
Kasıt unsurunun İspatlanması	38
3- Hukuki Süreçler ve Yetkili Mahkemeler	40

İKİNCİ BÖLÜM

Soykırım ve Siyaset	57
1- Soykırım Algısı	57
2- Soykırım ve Modern Devlet	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ruanda'da Modern Bir Eylem: Soykırım	87
1- Ruanda'da Toplumsal Yapı ve Siyasal Şiddet	88

a- Koloni Öncesi ve Koloni Dönemi Siyasi Tarihi	88
b- Birinci ve İkinci Cumhuriyetler (1962–64 ve 1973 Olayları)	100
c- İç Savaş ve Çok Partili Dönem	115
2- Ruanda Soykırımı	123
a- Soykırım Eylemleri ve Siyasi Durum	123
b- Soykırımda Irk Söylemi, Siyasi Kültür ve Radyonun Rolü	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Soykırımı Zemin Hazırlayan Toplumsal Koşullar	143
1- Kategorizasyon	146
a- Irk Kategorizasyonu	147
b- Ruanda Örneğinde Kategorizasyon, <i>Irk ve Kimlik Kurgusu</i>	162
<i>Ruanda'da Irk Kurgusu</i>	162
<i>Hutu ve Tutsi Kimlikleri</i>	167
<i>Kimliklerin Irksallaştırılması</i>	175
2- Kategorilerin Biyoiktidar ve Gözetim Yöntemleriyle Toplumsal Yapılara Nüfuzu	184
3- Ruanda Örneğinde Bürokrasi ve Yaptırım Gücü	200
a- Devlet Otoritesi	200
b- Kurumsal Devamlılık	206
<i>Alman Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri</i>	207
<i>Belçika Koloni Yönetiminin Devlet Yapısına Etkileri</i>	207
c- Yerel Kurumlardaki Gelişim	210
<i>Yerel Yönetim</i>	211
<i>Yükümlülüklerle İlişkin Kurumlar ve İş Gücü Hareketliliği</i>	212
<i>Yasalaştırılmış ve/veya Sisteme Bağlanmış Sosyal İlişkiler</i>	214
d- Coğrafya ve Demografik Yoğunluk	215
e- Siyasi Kültür ve Devamlılık	217
Sonuç	221
Kaynakça	225

İkinci Bölüm

Soykırım ve Siyaset

1- Soykırım Algısı

Türkiye'nin de aralarında olduğu kimi ülkelerde, soykırım kavramı hakkında konuşmak ve/veya yazmak, hassasiyeti yüksek bir konudur. Birçok ülke ya geçmişlerinde ya da günümüzde şiddet olaylarıyla iç içe olmuştur. Bu şiddet olaylarının soykırım olarak adlandırılması, devletlerin uluslararası sicilinde kara bir leke oluşturduğundan, var olan şiddetin soykırım olsun ya da olmasın, soykırım olarak adlandırılması ürkütücü gelmektedir. Çünkü soykırım, hukuki terim niteliğinin dışına taşınmış bir konu olarak, sadece tanımlanmış suçlardan biri gibi anılmaktan öte bir hal almıştır.

Daha önce belirtildiği üzere, soykırımı ilişkin yaptırım alanı sınırlıdır, ancak geçmişle ilgili bir şiddet veya soykırım ile anılmanın etkileri geniştir. Ülkesinin soykırım suçuyla itham edilme-

sinden rahatsızlık duyan ulusal bir kamuoyunun olduğu ve uluslararası toplumun belli konularda desteğine ihtiyaç duyan ya da demokratik bir devlet olma iddiası taşıyan devletlerde, böyle bir suç ile beraber anılmak tedirgin edici bir konu olmaktadır. Türkiye de bu sayılanlara uygun bir örnektir. 1915'te meydana gelen Ermeni tehcirinin uluslararası alanda soykırım olarak anılması, ülke kamuoyunda tepki ile karşılanmaktadır. Türk dış politikasında Ermeni olaylarının soykırım olmadığına ispatı üzerine savunmacı bir çizgi izlenmektedir. Ermeni olaylarının soykırım olarak adlandırılmasının, Türkiye'ye getireceği uluslararası hukuki bir yaptırım mümkün görünmemektedir. Fakat uluslararası toplumda bu olay ile anılmak Türkiye için her zaman rahatsızlık verici bir durum olmuştur.

Bir önceki bölümde soykırımın hukuki yönünü incelerken, soykırım eylemlerinin, hangi tarihten sonraki eylemlerin dikkate alınacağına ve suça ilişkin yetkili mahkemelerin net bir şekilde belirlenmiş olduğundan bahsetmiştik. Soykırım suçunun cezalandırılması, bu suçun cezalandırılmasına ilişkin bir anlaşmanın imzalanıp yürürlüğe girdiği tarihten itibaren mümkün olabilecektir. Yani hukuk çerçevesinde bir kanun olmadan ceza da olmayacaktır. Soykırım Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği 1951 tarihinden önceki toplu şiddet eylemlerini soykırım olarak adlandırmak (uygulanan şiddet soykırım tanımına uygun olsa bile) usulen uygun değildir. Sadece, sözleşme imzalandıktan sonra kurulabilecek olan *ad hoc* uluslararası ceza mahkemelerinde (Eski Yugoslavya ve Ruanda için kurulan uluslararası ceza mahkemeleri gibi) ya da Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde, bu mahkemenin kurulduğu tarihten sonraki suçlar yargılanıp cezai işlem yapılabilecek ve soykırım eylemlerinden sorumlu olan bireyler yargılanarak hukuki yaptırımlar getirilebilecektir.

Uluslararası ceza mahkemelerinde soykırım suçu işlemekten dolayı devletler değil, bireyler hüküm giymektedir. Fakat yaşanan şiddet olaylarında devlet kurumlarının ve bürokrasisinin eylemlerin içinde olma olasılığı yüksek olduğundan, en azından bugüne kadar olan örneklerde bu şekilde seyrettiğinden, uluslararası toplumun algısında suçun işlendiği ülkenin tamamı bu suçtan sorumlu tutulabilmektedir.

Ayrıca birçok yazarın kullanımında da görüldüğü üzere soykırım, “nihai suç” (*ultimate crime*) olarak algılanır. Aslında uluslararası ceza mahkemelerinde savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçu olmak üzere üç suç kategorisi vardır. Soykırım suçu, bu üç suçtan biridir ve yargılamalarda suçlu bulunan bireylerin diğer iki suçtan daha fazla ceza alması ya da suçlar arası hukuki bir hiyerarşi gibi durumlar söz konusu değildir. Bu mahkemelerde en ağır suç müebbet haptistir ve en ağır suçlar olarak kabul edilmektedirler. Bu suçlar arasında cezai bir hiyerarşi mevcut olmasa da bildiğimiz üzere, soykırım suçu, hukuki anlamını aşarak akademik literatürde, siyasi alanda ve uluslararası toplumda algısal olarak “en kötü” olanı ifade etmek için kullanılır hale gelmiştir. Herhangi bir yerde şiddet olayları sürerken, olayların vahametini belirtmek ve ne kadar acımasız eylemler olduklarını vurgulamak için sıklıkla soykırımdan bahsedilmekte ve soykırım “en kötüyle” özdeşleştirilmektedir. Aslında insanlığa karşı suçlar ya da savaş suçları niteliksel anlamıyla ve içeriğiyle soykırımdan daha az kötü sayılamayacak ve evrensel olarak en acımasız suçlar olarak kabul edilen eylemlere işaret eder. Üstelik bu tür şiddet eylemlerinin kınanması gerektiğini akıllardan çıkarmamak gerekmektedir. Her şiddet türüne soykırım adını vermenin hukuki bir anlamının olmadığı ve cezai yaptırımın en fazlasını sağlamadığı açıktır. Bu tarz bir yaklaşımın, hukuki bir terimin yanlış ve içeriği boşaltarak kullanılmasına yol açacağını dikkate almak gerekmektedir.

Soykırım suçu, niteliksel olarak diğer iki suçtan daha acımasız olmamasına rağmen ya da mağdurlara yöneltilen şiddetin türleri arasında en acı veren türü seçmek anlamlı değilken neden “en kötü” eylem olarak hafızalarda yer alır? Bu sorunun net ve tek bir cevabı olmadığı açıktır. En akla yakın açıklamayı soykırım kavramının ortaya çıktığı dönem olan İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilere yöneltilen şiddette aramak gerekecektir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi yönetiminin uyguladığı şiddet öylesine planlı, sistematik, farklı ve acımasızdır ki, işlenen suçların farklı seyrinden dolayı yeni bir suç kategorisi oluşturmak zorunluluğu hissedilmiştir. Bu suç, ortaya çıktığı tarihten itibaren tüm suçların en kötüsü olarak algılanmıştır. Yahudilere yöneltilen şiddet, yeni ve farklı özellikler taşıyan bir eylem olmuştur. Devlet bürokrasisinin tüm kanallarının şiddeti planlama ve sistematize etmeye katıldığı ve açık biçimde bir grubu hedef alan toplu bir öldürme eylemi gerçekleştirilmiştir. Eylemlerin niceliksel büyüklüğünden çok, niteliksel boyutları ve farklılığı gerçekleştirilen şiddeti korkunç bir hale büründürmüştür.

Planlı ve sistematik biçimde, bir topluluğu hedef alarak ve o grubu yok etme kastı taşıyarak şiddet eylemleri gerçekleştirmek, bu suçun adını soykırım yapmakta ve soykırımı “nihai suç” olarak algılamaya yol açmaktadır. O dönemde yaşanan acının büyüklüğü konusunda şüphemiz yoktur. Var olan kayıtlardan yaşanan trajediyi açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu eylemlerin tüm dünyaya anlatılmasında ve soykırım suçunun hafızalara en ağır suç olarak yerleştirilmesinde ise akademik çevrelerde ve medyada etkin konumlarda bulunan ve şiddeti bizzat yaşamış olan Yahudi topluluğun katkısı büyüktür ve bu anlaşılabilir bir durumdur. Avrupa devletleri de kendi kıtalarında yaşanan bu şiddet olayını, tüm dünyaya örnek olduğuna inandıkları modern gelişimlerine, felsefi düşünce sistemine ve hümanizm anlayışına ters olduğu

inancından hareketle, kendi medeniyetleri için bir “öteki” olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı, soykırım eylemlerinin bilinmesi ve cezalandırılması hususunda hassasiyet sergilemişlerdir. Bu iki yaklaşımın kesişmesi, soykırım suçunu, en ağır ve “nihai suç” olarak literatürde yer alan ve en fazla kınanan şiddet eylemi konumuna getiren önemli bir etkidir.

Siyasi bir motivasyonla ve hukuki tanımlara uyup uymadığını dikkate almadan, şiddet eylemlerinin soykırım olarak adlandırılması ise hukuki durumdan farklıdır. Hukuki olarak bir anlam ifade etmese de durulan noktaya göre bir eylemi, “soykırım” veya “soykırım değil” diye nitelenmek mümkündür. Geçmişte yaşanan şiddet olaylarını ya da sözleşmenin yer vermediği kültürel, siyasi, ekonomik vb. grupları da dâhil ederek günümüzde gerçekleşen olayları, soykırım diye adlandıran birçok yazar, akademisyen ve siyasetçi mevcuttur. Bu çevreler, bir şiddet eylemini soykırım olarak tanımlamakta ısrarcı bir tutum takınarak, eylem soykırım olsun ya da olmasın, eylemin uluslararası toplumda soykırım olarak tanınmasını sağlayabilirler. Bu satırlar, soykırımın sadece hukuki olarak tanımlanması ve sadece dava konusu olan olayların soykırım olarak adlandırılması gerektiği gibi determinist bir yaklaşım sergilemek niyeti ile yazılmamıştır. Ancak her tür şiddet eylemini soykırım olarak adlandırmak, hem terimin içinin boşalmasına ve hukuk konusu olan bir şiddet eyleminin hukuki dayanak olmadan kullanılmasına yol açmakta hem de bir şiddet eylemi ancak ve ancak soykırım olarak anıldığında mağdur insanların acısının büyüklüğünün anlaşılabilirliği gibi yanıltıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir şiddet eylemi, soykırımdan farklı bir isim altında değerlendirildiğinde de yeterince acı veren bir nitelik taşıyabilmekte ve eylemi gerçekleştirmiş olanların ceza almasını gerektirmektedir.

Şiddet eylemlerinin, soykırım adıyla anılınca en acımasız eylemler anlamına gelmediğini, diğer şiddet türlerinin de aşağılayıcı

ve insanlık dışı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca şiddet olaylarının, sadece soykırım olarak adlandırıldığında uluslararası toplumun ilgisini çekeceğini düşünmek de yanlış bir tutum olmaktadır. Her bir toplu şiddet olayında (savaş, katliam vb.) insan hikâyelerine bakılırsa, çekilen acının soykırıma maruz kalmış topluluklardaki bireylerin acılarından daha az olmadığı kolaylıkla görülebilmektedir. Öyleyse, her tür şiddet eylemini soykırım olarak adlandırmanın, ya hukuki boyutun farkında olmadan kavramın yanlış kullanılmasından kaynaklandığını ya da “nihai suç” algısıyla hareket ederek suçlananlar üzerinde farklı etkiler yaratma eğilimi taşıdığını göz önüne almak gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Soykırım Sözleşmesi’nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren olan 1951 yılından önceki tarihlerde yaşanan toplu öldürme olaylarını soykırım olarak adlandırmak, soykırımı işlevsel olarak kullanmanın getireceği sonuçlarını elbette sağlamaktadır. Fakat aynı zamanda hukuki bir terim olan soykırımı, terimin var olmadığı tarihler için kullanmak, Ermeni olayları da dâhil olmak üzere, hukuki usul açısından yanlış olacaktır.

Hukuki temellerden bağımsız kullanımlar, soykırımı, suçlar arasında bir hiyerarşi yaratarak en üstte ve en acımasız suç olarak görme eğiliminin var olduğu literatüre bir katkı daha yapmakta ve bu görüş pekiştirilmiş olmaktadır. Bir şiddetin ismi soykırım olarak konulursa, en acımasız, en kötü olan olay gerçekleşmiş gibi görülecektir. Buna ek olarak, bir devletin yöneticilerini veya vatandaşlarını soykırım suçu işlemiş olmakla suçlamak, tüm bir devleti ve toplumu şaibeli bir statüye sokabilecektir. Yahudi soykırımı gerçekleştirdiğini kabul eden Almanya ile Kızıldenizli “soykırım” yaptığı iddia edilen Amerika Birleşik Devletleri örneklerinde olduğu gibi, devlet uluslararası alanda yeterince güçlüyse, bu suçun işlenmiş olması ya da şaibe altında kalınması, bu ülkeler için büyük zorluklar yaratmamaktadır. Fakat soykırım suçu işle-

dikleri iddia edilen Kamboçya, Endonezya, Türkiye gibi pazarlık gücü sınırlı olan ülkelerin, uluslararası nitelik taşıyan ilişkilerinde bu durum, sıklıkla karşılıklı çıkarılarak bu ülkeler güç durumunda bırakılabilmektedir. Böylelikle geçmişte ya da günümüzde yaşanan bir şiddeti, soykırım olduğu ispatlansın ya da ispatlanmasın, soykırım diye adlandırmak, soykırımla suçlanan devlet üzerinde baskı aracı olarak kullanılmış olmaktadır.

Hukuki yaklaşımın yanı sıra, düşünüş ve algı biçimi olarak bakıldığında, bir kavramın, ortaya çıktığı dönemin siyasi ve toplumsal durumuna ilişkin izler taşıdığını ve o dönemde var olan toplumsal algılamalar ve politikalarla iç içe olduğunu belirtmek gerekmektedir. Soykırım kavramı da modern devletin yönetim tekniklerinin uygulama alanında çıkmış yeni bir şiddet türü ve yeni bir algıdır. Bir devletin, organizasyon, bürokrasi ve gözetleme gibi tekniklere sahip olmadan, bu suçu işlemek üzere insanları mobilize edebilmesi ve suçun gerçekleştirilmesi güçtür. Soykırım kavramının henüz ortaya çıkmadığı tarihlerde, bir gruba yönelik girişilen şiddet eylemlerini, soykırım olarak adlandırmak düşünsel açıdan da hatalı bir kullanım olacaktır. Nasıl Roma İmparatorluğu dönemi için insan hakları ihlallerinden bahsetmek anlamsızsa, soykırım kavramını da var olmadığı tarihler için kullanmak bir anlam ifade etmeyecektir.

Benzer bir algı biçimi olarak uluslararası hukukta kuvvet kullanımı konusu örnek verilebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan ve BM kurulmadan önceki dönemlerde, kuvvet kullanımına başvurarak başka bir ülkenin topraklarına sahip olmak hukuka aykırı bir durum değilken, BM sonrası dönemde kuvvet kullanımı, uluslararası hukuk açısından "buyruk kurala" (*jus cogens*) aykırı kabul edilmiştir. Bu tür eylemler var olmaya devam etse de hem BM hem de diğer ülkelere kınanan, yaptırım uygulanan ve hukuk dışı sayılan eylemler olmuşlardır. Bu örnek temelinde, BM kurulmadan önce-

ki dönemde (örneğin 17. yüzyılda) toprak edinmiş ve BM sonrası dönemde de egemenliğini sürdüren devletlerin ya da imparatorlukların, bugünün hukuk algısıyla, toprakları üzerindeki mevcudiyetlerinin hukuk dışı olduğunu iddia etmek anlamsız olacaktır. Bir hukuk kavrayışını ve algılama biçimini, bu algı ve kavrayışın var olmadığı dönemler için kullanmanın hukuki ya da düşünsel bir temeli bulunmamaktadır.

Soykırım kavramı ve algısı oluşmadan önceki tarihlerde de soykırımın var olduğunu ileri sürmek, moderniteyle bir arada anılan pozitivist yaklaşımı hatırlatır. Pozitivist bilgi kuramına göre, anlatandan veya gözlemciden bağımsız, “objektif” bir gerçeklik ve hakikat mevcuttur. Ayrıca somut gözlemlere dayanarak elde edilen olgular genelleştirilebilir ve evrensel nitelik taşır. Genelleştirilebilen bir gerçeklik ya da hakikat, zaman ve mekândan da bağımsızdır. Bu gerçeklik ya da hakikat, tüm zamanlar ve mekânlar için “doğru” kabul edilir, üstelik yorumların dışında ve üzerindedir.⁸⁸

Bir kelime, örneğin soykırım, olduğu dönemin algı ve kavrayışını içerisinde barındırır. Kavram, var oluşundan önceki tarihler için kullanıldığında, pozitivist düşünüşün öne sürdüğü gibi tüm zamanlar için geçerli bir “hakikat” kabul edilmiş olunacaktır. Oysa postmodern düşünceye göre bir kavram, ortaya çıktığı dönem itibariyle bir “hakikat” olarak kabul edilebilecektir. Kavram, var olmadığı tarihler için bir “hakikat” değildir. Soykırım algısı oluşmadan önceki bir olayı, o algıya dâhil etmek, yani soykırım saymak, zaman ve mekândan bağımsız bir soykırım gerçekliğini öne sürmek olacaktır ki, bu yaklaşım postmodern düşünce tarafından neredeyse yarım asırlık bir zaman önce sorgulanmış ve aksi ikna edici biçimde ortaya konmuştur.

⁸⁸ Pozitivizm üzerine bazı çalışmalar için bkz.: A. Comte, *The Positive Philosophy* (New York: AMS Press, 1974); R. W. Miller, *Fact and Method: Explanation, Confirmation and the Reality in the Natural and Social Sciences* (Princeton: Princeton University Press, 1987); G. Ritzer ve B. Smart, (der), *Handbook of Social Theory* (London: Sage Publications, 2003); G. A. Rauche, *Contemporary Philosophical Alternatives and the Crisis of Truth: A Critical Study of Positivism, Existentialism and Marxism* (New York: Springer Publishing, 2007).

Postmodern yaklaşımın bir diğer katkısı, anlatandan ya da gözlemciden bağımsız ve kendi başına bir gerçekliğin ve hakikatin olmadığını kabulüdür. Yani tarihsel “gerçekler”, pozitivist düşüncenin öne sürdüğünün tersine, bunları anlatanın algısından ve yorumundan bağımsız değildir, aksine anlatanın tercihleri, algısı ve öznelliği üzerine kuruludur. Tarih felsefecisi Keith Jenkins’e göre tarih, “kurgulanmış ve yorumlanmıştır.”⁸⁹ Tarihsel bir metin aslında kurgusal ve öznellik taşıyan edebi bir metindir.⁹⁰ Mevcut arşivler, nesnel kaynaklar olmayıp, onları yazanların algılarını ve öznelliklerini içinde barındıran edebi metinler olarak düşünülmalıdır.

Geçmişte “gerçekte ne olduğunu” öğrenebilmek gibi bir yanılgı da sıkça rastlanan bir durumdur. Postmodern yaklaşım, geçmişteki olayı (tanıklık ederek veya etmeden) yazanın ve hatta günümüzde arşiv belgelerini okuyan tarihçinin bakış açısından ve algısından bağımsız olan, somut, değer yargularından arınmış ve genel geçer doğru kabul edilecek bir tarihsel gerçeklik olmadığını söyleyecektir.⁹¹ Bugün yapılacak bir arşiv taraması da bu nedenlerden ötürü ve bugünün gözlüğüyle sorunlara bakan ve sorular soran tarih araştırmacılarının tercihlerini içereceğinden dolayı, yorumlardan uzak bir hakikat arayışı olmayacaktır. Örneğin, Osmanlı arşivlerine bakarak Ermeni olaylarının soykırım olup olmadığının araştırılması durumunda, arşiv çalışması yapanın ya da o dönemde kayıtları tutmuş olanın görüşlerinden ve yorumlarından bağımsız olunamayacaktır.

⁸⁹ K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çeviren, B. S. Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 1997).

⁹⁰ K. Jenkins, **op.cit.**

⁹¹ Postmodern tarih anlayışına ilişkin bazı çalışmalar için bkz.: K. Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, **op.cit.**; K. Jenkins, *The Postmodern History Reader* (New York, London: Routledge, 1997); K. Jenkins, *Refiguring History: New Thoughts on an Old Discipline* (New York, London: Routledge, 2003); K. Jenkins, *At the Limits of History: Essays on Theory and Practice* (New York: Routledge, 2009); H. V. White, *Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem*, Çeviren, M. Küçük (Ankara: Dost Kitabevi, 2008); R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çeviren, K. Dinçer (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996); D. Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001).

Bir kavram, ortaya çıktığı zamanın normatif boyutundan bağımsız değildir ve oluştuğu zamanın değerlerini taşımaktadır. Kavramın ortaya çıktığı dönemdeki değerler yok sayıldığında, bu kavramın varlığından söz edilmesi mümkün olmayacaktır. Soykırım, sadece türetilen bir kelime değildir, İkinci Dünya Savaşı döneminin ve modern devlet özelliklerinin bütüncül bir algısı bu kelimeye içkindir. Bu değerlerin mevcut olmadığı eski zaman dilimlerinde benzer şiddet olayları yaşanmış olsa bile, bunların adını soykırım koymak uygun olmayacaktır. Soykırım için koşul hazırlayan gözetim mekanizması, bürokrasi, yönetim teknikleri, akılcılık gibi modern devlet özelliklerini ve bu özelliklerin yansıtıldığı algı düzeyini hesaba katmadan bu kavramın her tür şiddet olayına uygun görülmesi, kavramın normatif boyutunu hiçe sayan hatalı bir yaklaşımdır.

Bu görüşlerden yola çıkarak iki noktayı vurgulamamız gerekmektedir. İlk olarak, İkinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen olaylarla birlikte ortaya çıkan yeni bir şiddet anlayışı ve algısı olan soykırım, ortaya çıktığı dönemden, kavrayıştan ve dönemin algısından bağımsız ve tüm zamanlara uyarlanabilen bir hakikat ve gerçeklik niteliği taşımamaktadır. Ortaya çıktığı dönemden önceki şiddet türlerine soykırım adını koymak, zaman ve mekândan bağımsız ve tüm zamanlara genelleştirilebilen “hakikatler” olduğunu öne süren pozitivistin tuzağına düşmek olacaktır. İkincisi, geçmişte yaşanan şiddet olaylarının, günümüzde arşiv çalışmaları yapılarak ya da moda tabirle “tarihçilere havale edilerek” soykırım olup olmadığını araştırmak, pozitivist algıyı sürdürerek tarihçilere “objektif hakikatler ortaya çıkarma” gibi gerçekleşmesi imkânsız bir rol biçecektir.

Osmanlı coğrafyasında Ermeni topluluğun yaşadığı şiddet olaylarının tam bir trajedi olduğu bu satırların yazarınca da ifade edilmektedir. Bir şiddeti soykırım olarak adlandırmayı tercih et-

mek yaşanan olayları “en kötü” vurgusuyla anma isteğinden kaynaklanabilmektedir. Ancak o dönemi soykırımla özdeşleştirmek (eylemler Soykırım Sözleşme’nde sıralananlara benzerlik gösterse dahi) hukuki, algısal ve düşünsel bir yanılaşa düşmek anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, yaşanan olayları göz ardı etmek ya da önemsememek anlamına gelmemektedir. Aksine tüm şiddet türlerinin kınanması, sorumluların cezalandırılması ve bir daha gerçekleşmemesi için önlemler alınması gereklidir. Sadece soykırıma değil, her tür şiddete maruz kalanların acılarını anlamak, tüm şiddet türlerini kınamak ve sorumluları hukuka teslim etmek gerekmektedir. Soykırım adı üzerinde ısrar etmenin kime ve nasıl yarar sağladığına ve siyasi baskı ve pazarlık unsuru elde etme anlamına gelip gelmediğine dikkat edilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun olumlu veya olumsuz tüm miraslarını taşıyan Türkiye’nin, topraklarında yaşayan Ermeni toplulukla ya da Ermenistan’la toplumsal uzlaşma sağlamasının yolu, geçmişteki şiddet olaylarına ad koymaktan ya da sıklıkla olayları hatırlamaktan çok, iç politikada geniş yelpazede demokratik haklar sağlamaktan, dış ilişkilerde karşılıklı barışçıl adımlar atmaktan ve tüm şiddet türlerine ortak bir kınama tutumu geliştirmekten geçmektedir.

Modern devlet öncesi şiddet eylemlerini soykırım olarak adlandırmak, bu çalışmanın temel tezine de aykırı düşmektedir. Zira 20. yüzyılda şiddet eylemleri eski çağlara oranla daha sık rastlanır olup, şiddet daha yaygın ve sistematik yürütülür hale gelmiştir. Gelişen teknoloji, çok sayıda insanın ortadan kaldırılmasına olanak vermektedir. Ancak soykırım ya da geniş çaplı diğer şiddet eylemlerinin sadece gelişen teknolojik silahlar, devletin halk üzerindeki gözetimi, bilgisi ve iletişim hızı ile açıklanması yeterli olmamaktadır. Bunlar önemlidir fakat sebeplerden bir bölümünü ifade eden gelişmelerdir. Dünya savaşlarının, özellikle de İkinci Dünya Savaşı’nın, nükleer silahların ve uçakların kullanılmaya

başlanmasıyla, yeni toplu ve endüstrileşmiş öldürme teknikleri getirdiğini hesaba katmak gerekmektedir. Aslında teknolojik silahların kullanımı da zorunlu değildir. Nitekim Ruanda'daki katliamlar ilkel tarım aletleriyle yapılmıştır. Burada önemli olan devletin, halk üzerindeki denetim ve gözetim yoğunluğu sonucu, öldürme kapasitesinin ne denli artmış olduğudur.

Weitz'e göre iki dünya savaşı da yeni bir şiddet ve öldürme kültürü yaratmış, ırka dayalı teoriler bu kültürü desteklemiş ve Batı'dan başlayarak dünyanın değişik yerlerine yayılmasını sağlamıştır.⁹² Şiddet eylemleri, artık toplu bir karakter taşımakta, sistematikleştirilmekte ve toplum üzerindeki güç uygulama kapasitesi fazlasıyla artmış olan devletlerin kolaylıkla hedefteki bir topluluğa yöneltebildiği biçime bürünebilmektedir. Ayrıca devletler, müdahaleci tutumlarla, sosyal ilerleme adına siyasi şiddete başvurabilmekte ve insan topluluklarının geleceğini yönlendirebilmektedir. Üstelik soykırım eylemleri, bir sonraki bölümde detaylı anlatılacağı üzere, modern devletin bürokrasisini, yönetim tekniklerini gerektiren, yani gerçekleşmek için belli toplumsal ön koşullara ihtiyaç olan eylemlerdir.

2- Soykırım ve Modern Devlet

Devlet kavramı, üzerinde uzlaşmaya varılmış bir nitelik taşımaktadır. Devleti tanımlarken kullanılan analiz düzeylerinin kurumsal (*institutional*) veya işlevsel (*functional*) temelde açıklanmasındaki farklılık bu uzlaşmazlığın temel sebeplerindedir. Yani bir siyasi yapının kurumsal olarak nasıl oluştuğu ya da bu yapının neleri yerine getirdiği düzeyinde inceleme yapılması, farklı yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Aslında, genel kabul gören devlet tanımları çoğunlukla kurumsal olmak üzere iki yaklaşımın

⁹² E. D. Weitz, 'The Modernity of Genocides: War, Race, and Revolution in the Twentieth Century', R. Gellately ve B. Kiernan, (der), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 71-73.

bileşimi şeklindedir. Buna göre devletin var olması için ilk olarak, görevleri ve faaliyet alanları farklılaştırılmış (*differentiated*) kurumların bulunması ve bu kurumların eşgüdümlü ilişkiler içinde olması gerekir. Siyasi ilişkilerin merkezden çevreye ulaştığı merkezilik özelliğine de (*centrality*) sahip olunmalıdır. Ayrıca sınırları belirli olan toprak parçasının varlığı (*territoriality*) ve son olarak, ülke sınırları içinde yaşayan insanlar üzerinde kullanılacak olan, kuralları bağlayıcı kılacak fiziksel güç araçlarının tekelinin, merkezi gücün elinde bulunması (*monopoly on violence*) gerekmektedir.⁹³ Poggi, modern devlet söz konusu olduğunda bu özelliklere ulusal yapı ve ulus bilinci, demokratik meşruiyet, vatandaşlık, hukukun üstünlüğü, bürokratik yapı, ekonomik ve teknolojik gelişmişlik özelliklerini de eklemektedir.⁹⁴

Modernitenin kurumsal yansıması olan modern devletin gelecekteki tanımında, siyasi organizasyon, sınırları belirli bir toprak parçası üzerindeki egemenlik, yargı yetkisi ve fiziksel güç kullanımını üzerindeki kontrol, birbiriyle sıkı ilişki içerisinde tanımlanmaktadır.⁹⁵ Tilly'ye göre modern, merkezileşmiş ve rasyonel yönetim, zorlama mekanizmalarının kurulmasının toplam bir sonucu olmuştur. Bu mekanizmalar, diğer devletlerden gelebilecek olan savaş tehditlerine karşı durabilmek için savaşa hazırlık yapmak yoluyla geliştirilmiştir.⁹⁶ Güçlü bir devlet yapısı için gerekli olan şey, Tilly'e göre savaştır. Ortaçağın sonlarında değişen askeri taktikler ve yeni askeri donanımlar savaşın maliyetini artırmış, kurulan düzenli orduların beslenebilmesi için mali kaynak gerekli

93 Bu konuya ilişkin bazı çalışmalar için bkz. C. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, (Princeton: Princeton University Press, 1975), s. 27; M. Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978), s. 64; M. Mann, 'The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results', M. Waters, (der), *Modernity: Critical Concepts*, Cilt III, içinde (London, New York: Routledge, 2001), s. 314 ve G. Poggi, 'The Nature of the Modern State', M. Waters, (der), içinde, **op.cit.**, s. 265-278.

94 G. Poggi, 'The Nature of the Modern State', M. Waters, (der), içinde, **op.cit.**

95 C. Tilly, *The Formation of National States in Western Europe*, **op.cit.**

96 C. Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992* (Cambridge: Blackwell, 1992), s. 75.

olmuş, bu durum yöneticileri halktan düzenli vergi toplamaya yönlendirmiştir.⁹⁷ Bu gelirin düzenliliğini sağlamak için de zorlayıcı ve bürokratik mekanizmalar kurulmuştur.⁹⁸ Dolayısıyla, modern devletin kuruluş sürecinde savaş yapma yetisi vardır. Gorski, bu “saldırgan” yaklaşımın modern devleti sadece askeri, siyasi ve ekonomik bir yapı olarak gördüğünü belirtmektedir.⁹⁹ Gorski’ye göre, modern devlet için yapılan bu tanımlar eksik kalmaktadır. Devlet sadece idari, askeri ve polis güçlerinden oluşan bir organizasyon değil, aynı zamanda pedagojik, ideolojik ve düzeltici (*corrective*) bir yapıdır.¹⁰⁰ Giddens ise, modernliği kurumsal boyutlarda ele almayı tercih ederek kapitalizmin, endüstriyalizmin, askeri iktidar ve gözetim altına alma mekanizmalarının modernliğin kurumsal boyutlarını oluşturduğunu ileri sürmektedir.¹⁰¹ Bu dört kurumsal yapıdan kapitalizmi, rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi; endüstriyalizmi, doğanın dönüştürülmesi ve “yapay çevre”nin gelişimi; askeri iktidarı, savaşın endüstrileşmesi bağlamında şiddet araçlarının kontrolü ve son olarak gözetlemeyi, ulus devletin enformasyon ve toplumsal denetleme yoluyla vatandaşlarını kontrol altında tutması olarak açıklamaktadır.¹⁰² Hiçbir modern öncesi devlet, ulus devlet yapısında geliştirilmiş yönetsel eşgüdüm düzeyine erişememiştir. Giddens’a göre bunun sebebi, devletin gözetim kapasitesinin yüksek oluşu ve şiddet araçları üzerindeki tekeli ile teknoloji yoluyla vatandaşları hakkında bilgiye ulaşabilme ve “sapkın” olanları

⁹⁷ *Ibid.*, s. 67.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ P. Gorski, ‘Calvinism and State Formation in Early Modern Europe’, G. Steinmetz, (der), **State/ Culture: State Formation After the Cultural Turn**, içinde (New York: Cornell University Press, 1999).

¹⁰⁰ P. Gorski, *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), s. 165–166.

¹⁰¹ A. Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren, E. Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), s. 61–68.

¹⁰² *Ibid.*

hukuki yaptırım ile denetleyip cezalandırabilme yeteneğinin gelişmiş olmasıdır.¹⁰³

Modern devletin askeri, ekonomik ve siyasi yönlerine ayrıcalıklı bir şekilde yer veren bu tanımlamaların ve geleneksel yaklaşımların, devletin ideolojik gücünü ikincil konumda bıraktığı açıktır. Daha da önemlisi, geleneksel veya ideolojik güce vurgu yapan devlet tanımlamalarında devletin, askeri, siyasi ve ekonomik ve hatta ideolojik olan işlevlerini yerine getirirken kullandığı yöntemlerden önemli bir tanesi olan sembolik güç yer almamaktadır. Bourdieu sembolik gücün, “verili olanı kurma gücü” (*power to constitute the given*) olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Aynı zamanda görüneni, doğal, kaçınılmaz ve apolitik kılma yetisi de sembolik güç anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Bourdieu, sembolik güç uygulama kapasitesinin, modern devletin tanımlayıcı karakteristiği olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁶ Devlet, şiddet tekeli elinde bulundurmasına paralel olarak, sembolik şiddet kullanma tekeli de elinde bulundurmaktadır.¹⁰⁷ Sembolik güç, niteliksel bir gelişmişliği ifade eder, ancak mutlak ve değişmez bir güç olmadığı da açıktır. Örneğin, nüfus kayıt sistemleri, vergi listeleri, toprak alım satımı ya da daha genel bir ifadeyle, insanları ve toprakları idari amaçlar için açık/okunaklı (*legible*) hale getiren stratejiler, hem coğrafyayı hem toplumu devlet ile ilgili ve bağlantılı hale getirmeye yardım etmektedir.¹⁰⁸ Mann’ın tabiriyle, “otoriter iktidar” (*authoritative power*) yani belirli emirler vererek bilinçli itaati sağlama kapasitesi, devletlerin önemli bir özelliğidir.¹⁰⁹

¹⁰³ *Ibid.*, s. 64.

¹⁰⁴ P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991), s. 170.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ P. Bourdieu, ‘Rethinking the State: Genesis and the Structure of the Bureaucratic Field’, *Sociological Theory*, Cilt 12, No 1, Mart 1994, s. 1–19.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ J. Scott, *Seeing Like a State* (New Haven: Yale University Press, 1998).

¹⁰⁹ M. Mann, *The Sources of Social Power*, Cilt 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s. 8.

Bu iktidar türü, devlet pratiklerinin doğal, kaçınılmaz ve kendi kendini kanıtlar biçimde faydalı olduğu fikri nedeniyle, sosyal yaşamı düzenleme kapasitesi olarak adlandırılan yaygın iktidar (*diffuse power*) türünden farklıdır.¹¹⁰

Şiddet eylemlerinin Aydınlanma Çağı gelişmelerinden bir kopuş olduğunu, çatışmaların kökeninin çok eski zamanlardan beri var olan kabileler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığını, Yugoslavya örneğindeki gibi bazı yönetim sistemlerinin (sosyalist rejimin) bu anlaşmazlıkları sadece bastırıldığını ve geciktirdiğini ileri süren görüşler olmuştur.¹¹¹ Fakat derin bir bakış açısıyla görmeyi denediğimizde, 20. yüzyıldaki savaşların, tanımlanmış grupların öldürülmelerinin, Aydınlanma ve Fransız Devrimi'nden sonra, Batı'nın farklı ve çirkin yüzü ve modernitenin beraberinde getirdiklerinden bazıları olduğu görülebilmektedir. Bu yüzyıldaki şiddet, modernitenin tanımlayıcı nitelikleriyle açıklanabilmektedir. Yeni savaş teknolojilerinin birleşimi ve yıkıcı gücü, devletin gözetim gücünü artıran yeni yönetim teknikleri, halkı devlet politikalarının “seçen nesnelere” haline getiren ve nüfusu ulus, ırk gibi sert ve kurgusal düzeyi yüksek kategorilerle tanımlayan ideolojilerin varlığı ve yaygınlaşması, modernitenin temel tanımlayıcı özelliklerindedir.

Modernitenin 20. yüzyıldaki önemli teorisyenlerinden Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, Nasyonal Sosyalizmi ve Yahudi soykırımını, Aydınlanma'nın “araçsal rasyonalitesi” (*instrumental rationality*) olarak tanımlamaktadırlar.¹¹² Yani, rasyonel insan ve rasyonel yönetimin olağan sonucu olarak soykırım gerçekleşmiş olmaktadır. Hannah Arendt, 19. yüzyılın yeni em-

¹¹⁰ Ruanda örneğinde bu iktidar türünün etkisi otoriter iktidardan daha azdır.

¹¹¹ Bu görüş için bkz. R. D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey through History* (New York: St. Martin's Press, 1993).

¹¹² M. Horkheimer ve T. W. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, Almandan çeviren, E. Jephcott (Stanford: Stanford University Press, 2002).

peryalizmi ile birlikte kitlesel toplulukların yükselişi ve klasik tanımlamada sınırlı olarak belirtilen siyasi alanın çözülmesi ile ardi ardına gelişen ırkçılığı, 20. yüzyılın felaketlerinin kökeni olarak göstermektedir.¹¹³ Zygmunt Bauman ise Frankfurt Okulu temsilcilerinden olan Horkheimer ve Adorno'nun ileri sürdüğü tezi daha fazla vurgulayarak, ancak Aydınlanma'ya odaklanmadan açıklamayı uygun bulmuştur. Bauman, toplumların karakterini şekillendiren devlet pratiklerinin zararlı sonuçları üzerinde durmakta ve yine Adorno ve Horkheimer ile benzer biçimde, modernitenin korkulması gereken bir olgu olduğunu belirtmektedir.¹¹⁴

Aslında modernite felsefesinin temellerini Aydınlanma Çağı'nda aramak gerekir. Aydınlanma Çağı ile beraber hayran olunan, ilahlaştırılan yeni bir tanrı ortaya çıkmıştır ki, o da doğadır. Bu gelişmeyle eş zamanlı olarak bilim meşruiyet kazandıkça, bilim adamlarını bir anlamda bu tanrının peygamberleri ve rahipleri haline dönüştürmüştür. Artık ilkesel olarak, her şeyin “objektif” bir sorgulamaya açık olduğu ve her şeyin doğru ve güvenilir biçimde bilinebilir hale geldiği algılaması yerleşmiştir. “Doğruluk”, “iyilik”, “güzellik” gibi olgular nasıl olması gerektiği belirlenebilen sistematik ve “doğru” bir gözlemin meşru nesnelere haline gelmişlerdir. Bu algılamayla, gözlem, ölçme ve karşılaştırma ile “objektif bilgi”ye ulaşılabilceği fikri oluşmuştur. Bunlara ek olarak Bauman, Aydınlanma Çağı'ndan itibaren modern dünyanın, doğaya ve kendisine bir mühendis tutumuyla yaklaştığını ve onları aynı tutumla algıladığını belirtmektedir.¹¹⁵ Bilim sadece kendini geliştiren bir şey olmaktan çıkıp gücü paylaşmanın ve insanları planlara göre yeniden şekillendirmenin bir aracı olmuştur. Tıp bilimi ve doğayı yeniden şekillendiren bahçevanlık, bu kurucu ve kurgu-

¹¹³ H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (Cleveland: Meridian Books, 1958).

¹¹⁴ Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity Press, 1989), s. 9- 17.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 70.

layıcı tutumun ilk örnekleridir.¹¹⁶ İnsan sağlığına, beslenmesine, yaşam düzenine, işlerine ilişkin stratejilerin ve “normal” olanın belirlenmesi de bunun bir parçasıdır. İnsan da varlığı ve ortak yaşamı ile planlama ve idarenin bir nesnesi haline dönüşmüştür. Aynen bahçevanlıkta olduğu gibi faydalı ve sağlıklı elementlerin yaşamasına ve serpilmesine izin verilirken, zararlı ve hastalıklı olanların yok edilmesi gerekecektir.¹¹⁷

Modern dönemin Batı uygarlığı, temel değerlerini Aydınlanma Çağı'ndan alırken, hümanizmin barbarlığa, aklın cahilliğe, nesneliliğin önyargıya, ilerlemenin yozlaşmaya, doğrunun batıl inanca, bilimin sihire ve akılcılığın tutkuya karşı üstünlük mücadelesi verdiği ve Batı medeniyetinde bu mücadelenin kazanıldığı düşünülür. Bu mücadele aynı zamanda doğaya karşı da verilmiştir ve insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurması öngörülmüştür. Genel algılamaya ve söyleme bakılırsa, Batı medeniyeti tüm bu nitelikleri elde ederek şiddetten uzak toplumsal yapılar kurmuştur. Fakat modern toplumların şiddetten uzak olduğu veya medeniyetin şiddeti ortadan kaldıracığı düşüncesi bir mittedir. Kren ve Rappoport'un belirttiği üzere, modernite vahşi barbarlığın bir antitezini oluşturmuş olsa bile, verimli, hislere kapılmadan yapılan yok etme, kıyım ve işkence olaylarının antitezini oluşturmamıştır.¹¹⁸ Niteliksel olarak düşünce akılcı yönde geliştikçe, yok etme olayları niceliksel olarak artmıştır. Örneğin, terörizm ve işkence, hissi olarak gerçekleştirilen eylemler olmaktan çıkıp, siyasi rasyonalitenin araçları haline dönüşmüşlerdir.¹¹⁹ Sonuçta medeniyet, şiddeti yeni bir forma sokmuş ve şiddete ulaşma yollarını yeniden düzenlemiştir.

¹¹⁶ **Ibid.**

¹¹⁷ **Ibid.**

¹¹⁸ G. A. Kren ve L. Rappoport, *The Holocaust and the Crisis of Human Behaviour* (New York: Holmes & Meier, 1980), s. 140.

¹¹⁹ **Ibid.**

Modern olan ve moderniteyi yaşayan toplulukların dışında kalan, geri kalmış, ilkel, vb. tanımlamalarla adlandırılan topluluklar ve devletler, görünenin tersine, modern olan toplumsal, siyasal ve ideolojik yapılarla iç içedir, bu yapılarla bir arada oluşmuştur, bu yapıların etkisi altındadır ya da bu topluluk ve devletler, modern olan yapıların kırılarak yerleştiği yerler olmuşlardır. Modern değerler, doğduğu yer olarak kabul edilen Avrupa'dan tüm dünyaya Avrupalılarca taşınmış ve farklı tarihsel, sosyal, kültürel yapılara sahip olan yerlerde, değişik etkilere yol açarak ve farklılaşarak yerleşmiştir. İthal edilen modern yapıların, siyasi kimliklerin ve kulanılmaya başlanan modern söylemlerin ardından, şiddet ve hatta soykırım eylemleri yaşanmıştır.

Soykırım ve şiddet olayları kendiliğinden ortaya çıkan ve halkın bir arada ve özdeş denecek kadar benzer biçimde hareket ederek gerçekleştirdiği eylemler değildir. İdeoloji, ekonomik, askeri ve siyasi güç arasındaki etkileşimin bileşik ve anlaşılması çaba gerektiren ilişkisi sonucunda oluşmuşlardır. Soykırım eylemi çok çeşitli sebeplerle gerçekleştirilecek bir eylem olup, tek veya birkaç sebep her bir soykırım olayını açıklayamamakta, her bir olay farklı karakteristiklere sahip olmaktadır. Hepsinde ortak olan unsurlar, insanlar arası iletişimde şiddet pratiklerinin ödüllendirildiği ve onurlandırıldığı bir savaş ortamı ve uç bir noktada bulunan toplumsal ve siyasi krizin mevcut olmasıdır.

Soykırım, modernitenin tanımını belirlediği suçlardan birisidir. Bir şiddet eyleminin soykırım sayılabilmesi için ırk, ulus, din, etnisite gruplarından en azından birinin var olduğu varsayımı gerekir. Yani, insan topluluklarının bu gruplardan herhangi birisi olarak tanımlanmış ve bireylerin bu gruplardan birine dâhil olduğunun kabul edilmiş olması gerekmektedir. Diğer bir deyişle insanlar, modern bir sınıflandırma (*categorization*) ile çeşitli kimliklere bürünmüş olmalıdır. Tanımlanmış olan ırk, ulus ve

etnisite modern zamanın kurguladığı oluşumlardır. Tanımlanan diğer grup olan dinsel grup ise geçmiş yüzyıllarda da kullanılan bir sınıflandırma biçimidir. Temel olarak anlaşılması gereken şey, sınıflandırma ve gruplara ayırmanın, modernitenin belirgin bir özelliği olduğudur. Gerçekleşen şiddet eyleminin soykırım olduğunun ispatlanabilmesi için sistematik, planlı ve bir topluluğu yok etme kastı ile hareket edilmiş olma koşulları aranmaktadır ki, bu özellikler de modern devletlerde olması muhtemel bir örgütlenme gerektirmektedir.

Modern devletin ve modernitenin soykırım suçu ile bağlantısına ilişkin Zygmunt Bauman'ın net görüşleri bulunmaktadır. Bauman, Yahudi soykırımını temel alarak modernite, modern devlet ve soykırım ilişkisini açık biçimde ortaya koymuştur. Modern bir toplumun soykırım gibi toplu katliamların önünü keseceği yönündeki olumlu inanışa ters biçimde Bauman'a göre, soykırım suçunun kendisi modern toplumun bir sonucudur.¹²⁰ Bauman, modern uygarlığın soykırım için yeterli bir koşul olmadığını, ancak soykırım için zorunlu bir koşul olduğunu belirtmiştir.¹²¹

Soykırım, dünya tarihinde şiddete ilişkin yaşanan olaylar zincirinden farklılık göstermektedir. Bu fark, soykırım olaylarındaki modern karakterdir. Bauman'a göre, *Holocaust* örneğinde modern medeniyetin doğrudan rolü bulunur, üstelik bu rol çekinik değil aktif biçimde seyrederek.¹²² Bu da soykırımın modern medeniyetin bir başarısızlığı değil, aslında bir ürünü olduğu anlamına gelir. Modern olan her şeyin, mantıksal, planlı, bilimsel bilgi ile donanmış, uzmanlaşmış, verimli biçimde idare edilen ve koordineli biçimde yapılması öngörülür. Soykırım olaylarının da modern çağın bir olgusu olarak sayılan özellikleri taşıyıcı biçimde gerçek-

¹²⁰ Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, **op.cit.**

¹²¹ **Ibid.**, s. 13.

¹²² **Ibid.**, s. 89.

leştirilmesi doğaldır. Eski çağlardaki şiddet olayları birçok açıdan soykırımdan ayrılır. Modernite öncesinde, kendiliğinden (*spontaneous*) gerçekleşebilen, tesadüflere bağlı olabilen, grubun hislerinden ve kişisel motiflerden etkilenebilen şiddet olaylarına tanık olunurken, soykırımda mantıklı, dikkatli biçimde hesaplanmış ve sonuca ulaşmada verimli olan bir çizgi mevcuttur. Bauman'ın sözüyle, soykırım bir amaç taşır.¹²³ Daha iyi ve radikal biçimde farklı bir toplum yaratma hedefi için soykırıma başvurmak, amaca giden yolda yapılması mümkün olan bir sosyal mühendislik türü olmaktadır.¹²⁴

Bauman'ın da ifade ettiği gibi, düzenleme, planlama, özü itibarıyla modernliğin ruhuna uygun rasyonel bir etkinliktir ve dünya özünde düzenli bir bütünlüktür.¹²⁵ Düzeni ve sınıflandırmaları bozma ya da tehdit etme eğiliminde olan ve düzenlemelerin dışında kalanlar, diğer bir deyişle denetlenemeyenler, uygunsuzlar, uyumsuzlar ve müphemler yani "öteki" olarak sınıflandırılacak olanlar yine modernliğin ruhu ile uyumlu biçimde kapasitesizleştirilebilirler.¹²⁶ Bauman, bilginin iktidarına vurgu yaptığı modernlik tanımlamasında, şeylerin bilgisine ulaşılarak kurulan iktidarın, olayları denetim altında tutmayı ve önceden tahmin etmeyi sağlayacağını, dolayısıyla toplum planlamasını ya da sosyal mühendisliği mümkün kılacağını belirtir.¹²⁷

Bauman, kendinden önce soykırım üzerine yazanların ve düşünenlerin, *Holocaust*'un modern medeniyetin antitezi olduğunu söylediklerini, çünkü olayı bu algılamayla görmek istediklerini belirtir.¹²⁸ Toplumsal hafızayı içten kemiren şey, *Holocaust*'un,

¹²³ *Ibid.*, s. 91.

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ Z. Bauman, *Modernlik ve Müphemlik*, Çeviren, İ. Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), s. 56.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Z. Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çeviren, K. Atalay (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), s. 8-10.

¹²⁸ Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust*, *op.cit.*, s. 7.

ilerlemenin yolundan bir ayrılma ve sapmadan, sağlıklı ve medeni toplumlardaki kanserden ve modern medeniyetin antitezinden daha fazlası olabileceği fikri olmuştur.¹²⁹ Modern toplumun hayranlık duyduğumuz yüzünden başka, örtülü kalmış bir başka yüzü daha mevcuttur ve Bauman'a göre *Holocaust*, modernitenin örtülü kalmış yüzünde yer alır.¹³⁰ Üstelik zıt görünen bu iki yüz mükemmel biçimde aynı bedende bulunmaktadır. Belki de en korkulan şey, bu iki yüzün bir diğeri olmadan var olamayacağı fikridir.¹³¹ Bauman *Holocaust*'un, modern toplumun gizli olasılıklarının nadir, fakat önemli ve güvenilir bir deneyi olduğunu ileri sürer.¹³² Bununla beraber, modern medeniyet *Holocaust* için yeterli bir koşul değildir, ancak *Holocaust* için kesinlikle gerekli koşuldur ve modern toplum olmadan *Holocaust*'un gerçekleşeceğini düşünmek imkânsızdır.¹³³ Çünkü *Holocaust*'u gerçekleştirmeyi düşünmek, modern toplumun rasyonel dünyası ile mümkün olabilecek bir şeydir.¹³⁴

Avrupa'daki Yahudilerin toplu kıyımları, sadece endüstrileşmiş modern toplumdaki teknolojik başarılar sayesinde yapılmamıştır. Bu kıyıma katkıda bulunan unsur, modern medeniyetteki bürokratik toplumun örgütlenmeye ilişkin başarılarıdır.¹³⁵ Yahudilerden kurtulmanın ve nihai sonuca ulaşmanın en etkili ve uygulanabilir yolu, onları fiziksel olarak yok etmek biçiminde kurgulanmıştır. Geriye kalan ise devlet bürokrasisinde farklı birimler arasındaki dikkatli planlama, uygun teknolojinin oluşturulması, bütçe sağlanması, hesaplamaların yapılması ve gerekli kaynakların mobilize

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*

¹³² *Ibid.*, s. 12.

¹³³ *Ibid.*, s. 13.

¹³⁴ *Ibid.*, s. 13.

¹³⁵ *Ibid.*

edilmesi gibi bürokrasinin rutin işleyişi olmuştur.¹³⁶ Yapılan seçim, değişen koşullarda ortaya çıkan sorunlara rasyonel bir çözüm bulmak üzerinedir. Nazi yönetiminin “nihai çözüm”ü “dâhiyane” bir rasyonel düşünceden kaynaklanmıştır ve bürokrasi tarafından şekline ve amacına uygun biçimde yerine getirilmiştir.¹³⁷ Bauman’a göre bürokrasi olmadan *Holocaust*’un gerçekleştirilmesi düşünüle-meyecek bir durumdur.¹³⁸ Bauman, Yahudi soykırımıyla ve genel olarak soykırımla ilgili güzel bir benzetmeyi şu cümlelerle yapmıştır: “*Holocaust*, modern çağ öncesi barbarlıkların henüz silineme-miş kalıntılarının irrasyonel bir şekilde açığa çıkması değildir. Modernite evinin meşru bir sakinidir; aslında modernitenin dışında hiçbir yerde de kendi evinde gibi olmayacaktır.”¹³⁹ Tabii bu cümlelerin aktarılmasında, soykırımın tamamen modern bürokrasiden ya da araçsal akıldan kaynaklandığını veya modern bürokrasinin mutlaka *Holocaust* benzeri bir olayla sonuçlanacağını ileri süren determinist bir yaklaşım sergileme amacı güdülmemiştir. Bauman’ın savunduğu şey, araçsal aklın tek başına böyle bir olayı engellemeye yetmeyeceğidir. Bir diğer değişle araçsal akılda, *Holocaust* benzeri “sosyal mühendislik” yöntemlerinin yersiz veya irrasyonel olduğu-nu düşündürecek kurallar yoktur.

Bauman iddiasında daha da ileri giderek, toplumu, yönetilecek bir nesne, çözülmeyi bekleyen birçok sorunun toplamı, sosyal mühendisliğin meşru bir görevi olarak kontrol edilen, öğretilen, geliştirilen veya yeniden yapılandırılan bir varlık ve tasarlanarak belli şekillerde muhafaza edilen bir bahçe olarak gören bir bürokratik kültürün var olduğunu söylemektedir. *Holocaust* fikrini düşündüren, geliştiren ve bunun sonuca ulaştırılmasını sağlayan atmosfer,

¹³⁶ *Ibid.*, s. 16-17.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ *Ibid.*, s. 17.

¹³⁹ *Ibid.*

tam da bu anlatılan bürokratik kültürdür.¹⁴⁰ Nasıl bahçe bakımında aşılınmış ve istenen forma getirilmiş bitkilerin bakımına devam edilip, zararlı otlar temizlenirse, sosyal mühendislikte de “zararlı otların” ayıklanabileceği sonucu çıkarılabilecektir. Araçsal aklın ruhu ve modern, bürokratik kurumsallaşma biçimi *Holocaust* tarzı çözümleri hem mümkün, hem mantıklı kılacak ve aynı zamanda bu tarz seçimler yapma olasılıklarını artıracaktır. Bunun asıl sebebi de modern bürokrasinin çok sayıdaki bireyi ahlaki olmayan sonuçlar için koordine edebiliyor olmasıdır.¹⁴¹ *Holocaust*'un gerçekleşme olasılığı modern medeniyetin evrensel değerlerinde mevcuttur ve bu tür “nihai çözüm”lerin uygulanması ise devlet ve toplum ilişkilerindeki özel durumlarla bağlantılıdır.¹⁴²

Modern toplumlarda, her şeyde olduğu gibi, toplumun ve farklılıkların da işlenmesi, yeniden inşa edilmesi, mantık çerçevesine oturtulması, teknolojik olarak tasarlanması, yönetilmesi, izlenmesi, idare edilmesi ve gözetim altında bulunması eğilimi mevcuttur. Farklılıkların düzeyini belirleyen ve onlara ad koyan ise modernitedir. Irkçılık da bu haliyle modernitenin bir ürünüdür. Dünya üzerindeki kavramsallaştırmalardan biri ve etkili bir siyasi uygulama aracı olan ırkçılık, modern bilimin, modern teknolojinin ve devlet iktidarının modern biçimleri olmadan düşünülemeyecektir.¹⁴³ Modernite, ırkçılığı mümkün kılmakta ve hatta ırkçılık için bir talep oluşturmaktadır. Diğer bir taraftan ırkçılık, modernite öncesi ya da en azından modern olmayan çatışmalarda kullanılan modern bir araç olmaktadır.¹⁴⁴

İrkçilik ilk olarak bir politika, ardından da bir ideolojidir. Bu anlamıyla, tüm politikalarda olduğu gibi bir örgütlenmeyle yöneticiler ve uzmanlar topluluğu gerektirmektedir. Gerekli olan

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 18.

¹⁴¹ *Ibid.*

¹⁴² *Ibid.*, s. 82.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 61.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 62.

bileşim ise tipik bir modern sosyal planlama ve mühendislik isteğiyle, iktidarın, kaynakların ve yönetim yeteneklerinin bir araya toplanmasının bir karışımı şeklindedir.¹⁴⁵ Bauman, heterofobinin ırkçılıkla karıştırılmaması gerektiğini de belirtir. Bu iki terimi de-ğişmeli biçimde kullanmanın, asıl nedenleri anlamaktan uzaklaştırdığı için hem yanlış hem tehlikeli olduğunu savunur.¹⁴⁶ Nitekim ırkçılık, modern bir zihniyet ve modern bir sosyal örgütlenme gerektirirken heterofobi, yabancı olan ve farklı olan kimliklere verilen planlamasız ve zamanı belirsiz olan tepkilerdir.

İrkçılık, kusursuz gerçekliğe uymayan ve değiştirilemeyen elementlerden kurtulmayı hedefleyerek, yapay bir sosyal düzen inşa etme yolunda, mimarlık ve bahçevanlık stratejilerini, tıp bilimi ile birleştiren bir uygulama yöntemini rasyonalize eder. Metaforik bir tabirle, bir insan bedeninde ancak sağlıklı olan taraflar ve organlar geliştirilip şekillendirilebilecektir. Fakat kanserli kısımların geliştirilme şansı yoktur, sadece o kısımlar yok edilerek gelişme sağlanabilecektir.¹⁴⁷

Bu haliyle, nasıl *Holocaust* sırasında toplum planlaması çerçevesinde Yahudiler ortadan kaldırılarak sorunlardan kurtulma amacı taşınmışsa, Ruanda'da da toplumsal planlama dâhilinde ve ırkçılık ideolojisi çerçevesinde Tutsiler yok edilerek sorunlara çözüm bulunması hedeflenmiştir. Nitekim soykırımı gerçekleştiren Hutu kökenli yöneticiler, kendilerini ülkeyi modernize eden kişiler olarak sunmuş ve sloganlarını “büyük çoğunluk”, “çoğunluk demokrasisi” gibi modern çağın siyasi ve ideolojik kurumlarına atfedilen ifadelerden oluşturarak, eylemlerini bu çerçevede meşrulaştırma çabasına girişmişlerdir.¹⁴⁸ Bauman'ın tezleri Ruanda soykırımı için de geçerliliğini korumaktadır. Bauman'ın anlattı-

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 77.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 81.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 65.

¹⁴⁸ M. Mann, *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s. 473.

ğı Nazi bürokrasisini ve modern devlet özelliklerini, Ruanda ile bağdaştırmak ilk bakışta anlamsız bir çaba gibi görünebilir, ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Ruanda'nın modern eylemler, söylemler ve fiiller içinde nasıl yer aldığı netlik kazanacaktır. Ruanda, modernitenin ruhuna uygun biçimde topluma yönelik sınıflandırma ve gruplandırmaların yapıldığı bir yer olmuştur. Kategorizasyonlar, ırk tanımı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Modern devletin gözetleme mekanizması, bu ülkeye has özellikler taşımak kaydıyla, yüksek oranda mevcuttur. Bürokrasinin işleyişi ve yaptırım gücünün sağlanabilmesi gibi özellikler de Ruanda soykırımının gerçekleştirilmesinde etkindir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Ruanda'ya modern devlet özelliklerinin farklılaşarak ve kırılarak nasıl yerleştiği ve bu özellikleri taşıması sebebiyle soykırım suçunun nasıl işlendiği üzerine bir inceleme ve örnek olay çalışması yapılacaktır.

Kaynakça

- Abrams, J. S., *Accountability for Human Rights Atrocities in International Law beyond the Nuremberg Legacy* (Oxford: Clarendon Press, 2001).
- Africa Watch*, 'Rwanda: Talking Peace and Waging War, Human Rights since the October 1990 Invasion', Şubat, 1992.
- African Rights*, 'Rwanda: Death, Despair and Defiance', London, 1995.
- Ake, C., *Democracy and Development in Africa* (Washington: Brookings Institution, 1996).
- Aksar, Y., 'The "Victimized Group" Concept in the Genocide Convention and the Development of International Humanitarian Law Through the Practice of ad hoc Tribunals', *Journal of Genocide Research*, Cilt 5, Sayı 2, Haziran 2003.
- Amnesty International*, 'Rwanda, Persecution of the Tutsi Minority and Repression of Government Critics', 1990–1992 (AFR 47/ 02/ 92, Mayıs, 1992).
- Andersen, R., 'How Multilateral Development Assistance Triggered the Conflict in Rwanda', *Third World Quarterly*, Cilt 21, No. 3, 2000.
- Anderson, B., *Imagined Communities* (London: Verso, 1991).

- Arendt, H., *The Origins of Totalitarianism* (Cleveland: Meridian Books, 1958).
- Arnold, R., 'The Mens Rea of Genocide under the Statute of the International Criminal Court', *Criminal Law Forum*, Cilt 14.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I., *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities* (London: Verso, 1991).
- Banton, M., *Racial Theories* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).
- Banton, M. ve Harwood, J., *The Race Concept* (New York: Praeger, 1975).
- Başak, C., *Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar* (Ankara: Turhan Kitabevi Basım Yayın, 2003).
- Bauman, Z., *Modernlik ve Müphemlik*, Çeviren, İ. Türkmen (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003).
- , *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çeviren, K. Atalay (İstanbul: Metis Yayınları, 1996).
- , *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity Press, 1989).
- , 'Industrialism, Consumerism and Power', *Theory, Culture and Society*, Cilt 1, 1983.
- Berghe, P. V. D., *Race and Racism: A Comparative Perspective* (New York, 1967).
- Berkeley, B., *The Graves Are Not Yet Full: Race, Tribe and Power in the Heart of Africa* (New York: Basic Books, 2001).
- Berlin, I., *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America* (Cambridge: Harvard University Press, 1998).
- Boot, M., *Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes: Nullum Crimen Sine Lege and the Subject Matter Jurisdiction of the International Criminal Court* (Antwerpen, Oxford, New York: Intersentia, 2002).
- Bourdieu, P., 'Rethinking the State: Genesis and the Structure of the Bureaucratic Field', *Sociological Theory*, Cilt 12, No 1, Mart 1994.
- , *Language and Symbolic Power* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1991).
- , *The Logic of Practice* (Stanford: Stanford University Press, 1990).

- Bowen, J. R., 'The Myth of Global Ethnic Conflict', A. L. Hinton, (der), *Genocide: An Anthropological Reader*, içinde (Massachusetts: Blacwell Publishers, 2002).
- Bozkurt, E., Poyraz, Y., Kütükçü, M. A., *Devletler Hukuku Pratik Çalışmaları* (Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 2004).
- Bulmer, M., Solomos, J., (der), *Racism* (Oxford: Oxford University Press, 1999).
- , (der), *Ethnic and Racial Studies Today* (London: Routledge, 1999).
- Cassese, A., "International Criminal Law", Malcolm D. Evans, (der), *International Law*, içinde (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- , *International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2001).
- Callaghy, T., 'Politics and Vision in Africa: The Interplay of Domination, Equality and Liberty', P. Chabal, (der), *Political Domination in Africa: Reflections on the Limits of Power*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Chalk, F., 'Hate Radio in Rwanda', H. Adelman & A. Suhrke, (der), *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*, içinde (New Brunswick: Transaction Publishers, 1999).
- Chalk, F. ve Jonassohn, K., *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies* (New Haven: Yale University Press, 1990).
- Chrétien, J. P., et al., *Rwanda: les médias du génocide* (Paris: Karthala, 1995).
- Chrétien, J. P., *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*, Çeviren, S. Strauss (New York: Zone Books, 2003).
- Collingwood, R. G., *Tarih Tasarımı*, Çeviren, K. Dinçer (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996).
- Comte, A., *The Positive Philosophy* (New York: AMS Press, 1974).
- Cornell, S. ve Hartmann, D., *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 1998).
- Dallaire, R. ve Beardsley, B., *Shake Hands with the Devil: The Failure of Humanity in Rwanda* (Toronto: Random House Canada, 2003).
- Davis, D. B., 'Looking at Slavery from Broader Perspectives', *American Historical Review*, Cilt 105, No. 2, 2000.

- Destexhe, A., *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*, Çeviren, A. Marschner (New York: New York University Press, 1995).
- De Fontette, F., *Irkcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991).
- De Gobineau, A. C., 'Essay on the Inequality of the Human Races', M. D. Biddiss, (der), *Gobineau: Selected Political Writings*, içinde (New York: Harper and Row, 1970).
- De Oliveira, N. F., *On the Genealogy of Modernity: Foucault's Social Philosophy* (New York: Nova Science Publishers, 2003).
- De Wall, A., 'Genocide in Rwanda', *Anthropology Today*, Cilt 10, Sayı 3, 1994.
- Dixon, M. ve McCorquodale, R., *Cases and Materials on International Law* (London: Blackstone Press, 2000).
- Dixon, M., *International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- Douglas, M., *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge, 1966).
- Eltis, D., 'Europeans and the Rise and Fall of African Slavery in the Americas: An Interpretation', *American Historical Review*, Cilt 98, No.5, 1993.
- Englebert, P., *State Legitimacy and Development in Africa* (Boulder: Lynne Rienner, 2001).
- Evans, M. D., (der), *International Law* (Oxford: Oxford University Press, 2003).
- Excoffier, L., Pellegrini, B., Sanchez-Mazas, A., Simon, C., Langaney, A., 'Genetics and History of Sub-Saharan Africa', *Yearbook of Physical Anthropology*, Cilt 30, 1987.
- Fein, H., 'Genocide: A Sociological Perspective', A. L. Hinton, (der), *Genocide: An Anthropological Reader*, içinde (Massachusetts: Blackwell Publishers, 2002).
- Fischer, K., *Suspect Relations: Sex, Race, and Resistance in Colonial North Carolina* (Ithaca: Cornell University Press, 2002).
- Flatz, G., 'Genetics of Lactose Digestion in Humans', *Advances in Human Genetics*, Cilt 1, 1987.
- Forges, A. D., *Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda* (New York: Human Rights Watch, 1999).

- Foucault, M., *Toplumunu Savunmak Gerekir*, Çeviren, Ş. Aktaş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001).
- , *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, Çeviren, M. A. Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 2001).
- , *Discipline and Punish The Birth of the Prison*, Çeviren, A. Sheridan (New York: Vintage Books, 1995).
- , *Cinselliğin Tarihi*, Cilt 1, Çeviren, H. Tufan (İstanbul: Afa Yayınları, 1993).
- , 'What is Enlightenment', P. Rabinow, (der), *The Foucault Reader* (New York: Pantheon Books, 1984)
- , *Power/ Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (Brighton, Sussex: Harvester Press, 1980).
- , *The Order of Things* (London: Tavistock, 1970).
- Franche, D., 'Généalogie au génocide rwandais, Hutu et Tutsi: Gaulois et Francs?', *Les Temps Modernes*, 582, 1995.
- Fratier, F., *Race and Cultural Contacts in the Modern World* (Boston: Beacon Press, 1965).
- Fredrickson, G. M., *Racism: A Short History* (Princeton: Princeton University Press, 2002).
- , *The Comparative Imagination: On the History of Racism, Nationalism, and Social Movements* (Berkeley: University of California Press, 1997).
- Gasana, J., *Rwanda: du parti-état a l'état-garnison* (Paris: L'Harmattan, 2002).
- Gatwa, T., *The Churces and Ethnic Ideology in the Rwandan Crises (1900-1994)*, Ph. D. Dissertation, University of Edingburg, 1998.
- Gavel, P., *Remera: A Community in Eastern Ruanda* (The Hague: Mouton, 1968).
- Gay, P., *The Cultivation of Hatred, The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, Cilt 3 (New York: Norton, 1993).
- Gelders, V., 'Native Political Organization in the Ruanda-Urundi', *Civilisation*, Cilt 4, No. 1, 1954.
- Gellately R. ve Kiernan B., (der), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

- Gellner, E., *Nations and Nationalism* (London: Basil Blackwell, 1983).
- Giddens, A., *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çeviren, C. Atay (İstanbul: Devin Yayıncılık, 2005).
- , *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren, E. Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994).
- Glenny, M., *The Fall of Yugoslavia* (New York: Penguin, 1992).
- Goldberg, D. T., ve Solomos, J., (der), *A Companion to Racial and Ethnic Studies* (Oxford: Blackwell Publishers, 2002).
- Goldberg, D. T., (der), *Anatomy of Racism*, içinde (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1990).
- Grosse, S., ‘The Roots of Conflict and State Failure in Rwanda: The Political Exacerbation of Social Cleavages in a Context of Growing Resource Scarcity’, *School of Public Health*, University of Michigan, Ann Arbor, Mimeo, 15 Kasım 1994.
- Gorski, P., *The Disciplinary Revolution: Calvinism and the Rise of the State in Early Modern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 2003).
- , ‘Calvinism and State Formation in Early Modern Europe’, G. Steinmetz, (der), *State/ Culture: State Formation after the Cultural Turn*, içinde (New York: Cornell University Press, 1999).
- Gourevitch, P., *We Wish To Inform You that Tomorrow We Will Be Killed with Our Families* (New York: Picador, 1998).
- Greenfeld, L., *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University Press, 1992).
- Habermas, J., ‘Modernity: An Unfinished Project’, M. P. d’Entrèves ve S. Benhabib, (der), *Habermas and the Unfinished Project of Modernity*, içinde (Oxford: Polity Press, 1996).
- Hall, S. ve Gieben, B., (der), *Formations of Modernity* (Cambridge, Oxford: Polity Press, 1995).
- Hannaford, I., *Race: The History of an Idea in the West* (Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, 1996).
- Harvey, D., *Postmodernliğin Durumu*, Çeviren, S. Savran (İstanbul: Metis Yayınları, 1997).

- Herbst, J., *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control* (Princeton: Princeton University Press, 2000).
- Hewitt, M., 'Bio-Politics and Social Policy: Foucault's Account of Welfare', *Theory, Culture and Society*, Cilt 2, 1983.
- Hiernaux, J., *The People of Africa* (New York: Charles Scribner's Sons, 1974).
- Hinton, A. L., (der), *Genocide: An Antropological Reader* (Massachusetts: Blacwell Publishers, 2002).
- Hirsch, H., *Genocide and the Politics of Memory: Studying Death to Preserve Life* (North Carolina: The University of North Carolina Press, 1995).
- Heller, A., *A Theory of Modernity* (Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers, 1999).
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W., *Dialectic of Enlightenment*, Alıncadan çeviren, E. Jephcott (Stanford: Stanford University Press, 2002).
- Hubert, J., *La touissant rwandaise et sa repression* (Brussels: Academie royale des sciences d'outre-mer, 1965).
- Human Rights Watch, *World Report*, 1994.
- International Criminal Tribunal for Rwanda, 'Prosecutor v. Jean Paul Akayesu', Case No. ICTR-96-4-T.
- , 'The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, and Hassan Ngeze', Case No. ICTR-99-52-T.
- , 'The Prosecutor v. Kambanda', Case No. ICTR 97-23-5-T.
- , 'The Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana', Case No. ICTR-95-1-T, Judgment, 21 Mayıs 1999.
- International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, 'The Prosecutor v. Jeliscic', Case No. IT-95-10-T, Trial Chamber I, Judgment, 14 Aralık 1999.
- , 'The Prosecutor v. Delalic et al.', Case No. IT-96-21-T, Judgment, 16 Kasım 1998.
- , 'The Prosecutor v. Tadic', Case No. IT-94-1-T, Trial Chamber II, Opinion and Judgment, 7 Mayıs 1997.

- , 'The Prosecutor v. Karadzic and Mladic', Case No. IT-95-5-R61, IT-95-18-R61, Consideration of the Indictment within the Framework of Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence, 11 Temmuz 1996.
- Jamieson, R., 'Genocide and the Social Production of Immorality', *Theoretical Criminology*, Cilt 3, Sayı 2, 1999.
- Jenkins, K., *At the Limits of History: Essays on Theory and Practice* (New York: Routledge, 2009).
- , *Refiguring History: New Thoughts on an Old Discipline* (New York: Routledge, 2003).
- , *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çeviren, B. S. Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 1997).
- , *The Postmodern History Reader* (New York: Routledge, 1997).
- Jones, B., *Peacemaking in Rwanda: The Dynamics of Failure* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2001).
- Kajeguhakwa, V., *Rwanda: de la terre de paix a la terre de sang et après?* (Paris: Éditions Remi Perrin, 2001).
- Kaplan, R. D., *Balkan Ghosts: A Journey through History* (New York: St. Martin's Press, 1993).
- Kellow, C. L. ve Steeves, H. L., 'The Role of Radio in the Rwandan Genocide', *Journal of Communication*, Cilt 48, Sayı 3, Yaz 1998.
- Khan, S., *The Shallow Graves of Rwanda* (London and New York: I. B. Tauris Publishers, 2001).
- Kimura, A., 'Genocide and the Modern Mind: Intention and Structure', *Journal of Genocide Research*, Cilt 5, Sayı 3, Eylül 2003.
- Kren, G. A. ve Rappoport, L., *The Holocaust and the Crisis of Human Behaviour* (New York: Holmes & Meier, 1980).
- Kressel, N., *Mass Hate: The Global Rise of Genocide and Terror* (New York: Plenum Press, 1996).
- Kumar, K., *From Post-Industrial to Post-Modern Society* (Oxford: Blackwell, 1995).
- Lash, S., Modernite mi Modernizm mi? Weber ve Günümüz Toplumsal Terorisi, M. Küçük, (der), *Modernite versus Postmodernite*, içinde (Ankara: Vadi Yayınları, 1993).

- Lemarchand, R., 'The Rwanda Genocide', T. Samuel, W. Parsons & I. Charney, (der), *Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Views*, içinde (New York and London: Garland Publishing Inc., 1997).
- , *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide* (New York: Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 1996).
- , 'Rwanda', R. Lemarchand, (der), *African Kingships in Perspective: Political Change and Modernization in Colonial Settings*, içinde (London: Frank Cass & Co., 1977).
- Lemarchand, R., *Rwanda and Brundi* (New York: Praeger, 1970).
- Lemkin, R., *Axis Rule in Occupied Europe, Laws of Occupation: Analysis of Government, Proposals for Redress* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944).
- Leonard, D. ve Strauss, S., *Africa's Stalled Development: International Causes and Cures* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003).
- Lie, J., *Modern Peoplehood* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2004).
- Linden, I., *Church and Revolution in Rwanda* (Manchester: Manchester University Press, 1977).
- Louis, W. R., *Ruanda-Urundi 1884-1919* (Oxford: Clarendon Press, 1963).
- Mafaje, A., *The Theory and Ethnography of African Social Formations: The Case of the Intralacustrine Kingdoms* (Dakar: Codesria, 1991).
- Malik, K., *The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western Society* (London: Macmillan, 1996).
- Mamdani, M., *When Victims Become Killers* (Princeton: Princeton University Press, 2001).
- Mann, M., *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- , *The Sources of Social Power, Cilt 1* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Martinelli, A., *Global Modernization: Rethinking the Project of Modernity* (London: Sage Publications, 2005).
- Maquet, J., *The Premise of Inequality in Rwanda: A Study of Political Relations in a Central African Kingdom* (London: Oxford University Press, 1961).

- McNeil, D., Jr., 'Killer Songs', *The New York Times*, 17 Mart 2002.
- Melson, R., 'Modern Genocide in Rwanda: Ideology, Revolution, War, and Mass Murder in an African State', R. Gellately ve B. Kiernan, (der), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, içinde (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- Melvorn, L., *A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide* (London: Zed Books, 2000).
- , *Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide* (London: Verso, 1994).
- Memmi, A., *Racism* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2000).
- Metzl, J. F., 'Rwandan Genocide and International Law of Radio Jamming', *American Journal of International Law*, Cilt 91, Ekim 1997.
- Miller, R. W., *Fact and Method: Explanation, Confirmation and the Reality in the Natural and Social Sciences* (Princeton: Princeton University Press, 1987).
- Moore, S. F. ve Myerhoff, B. G., 'Secular Ritual: Forms and Meanings', S. F. Moore ve B. G. Myerhoff, (der), *Secular Ritual*, içinde (Amsterdam: Royal Van Gorcum, 1977).
- Newbury, C., 'Rwanda: Recent Debates over Governance and Rural Development', G. Hyden ve M. Brattons, (der), *Governance and Politics in Africa*, içinde (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1992).
- , *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860-1960* (New York: Columbia University Press, 1988).
- , 'Ethnicity in Rwanda: The Case of Kinyaga', *Africa*, Cilt 48, No. 1, 1978.
- Newbury, D., ve Newbury, C., 'Bringing the Peasants Back In: Agrarian Themes in the Construction and Corrosion of Statist Historiography in Rwanda', *The American Historical Review*, Cilt 105, No. 3, 2000.
- Newbury, D. S., 'Bunyabungo: The Western Rwandan Frontier, 1750-1850' I. Kopytoff, (der), *The African Frontier: The Reproduction of Traditional African Societies*, içinde (Bloomington: Indiana University Press, 1987).
- Ogot, B. A., 'The Great Lakes Region', *UNESCO General History of Africa*, Cilt 4, D. T. Niane (London: Heinemann, 1984).
- Omi, M. ve Winant, H., *Racial Formation in the United States: From the 1960s to the 1990s*, Second Edition (New York: Routledge, 1994).

- Osborne, R. H., *The Biological and Social Meaning of Race* (San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1971).
- Outlaw, L. T., Jr., *On Race and Philosophy* (New York, London: Routledge, 1996).
- Özlem, D., *Tarih Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2001).
- Pazarıcı, H., *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2004).
- Philips, W. D., Jr., *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1985).
- Polat, N., *Ahlak, Siyaset, Şiddet: Bir Kuram Olarak Uluslararası Hukuk* (İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 1999).
- Poliakov, L., *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, Çeviren, E. Howard (New York: Basic Books, 1971).
- Power, S., *“A Problem from Hell”: America and the Age of Genocide* (New York: Basic Books, 2002).
- Prunier, G., *The Rwanda Crisis: History of a Genocide* (New York: Columbia University Press, 1995).
- Rauche, G. A., *Contemporary Philosophical Alternatives and the Crisis of Truth: A Critical Study of Positivism, Existentialism and Marxism* (New York: Springer Publishing, 2007).
- Rennie, J. K., ‘The Precolonial Kingdom of Rwanda: A Reinterpretation’, *Trans-African Journal of History*, Cilt 2, No. 2, 1971.
- Reyntjens, F., ‘Chiefs and Burgomasters in Rwanda: The Unfinished Quest for Bureaucracy’, *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, Cilt 25-26, 1987.
- Richters, A., ‘Modernity-Postmodernity Controversies: Habermas and Foucault’, *Theory, Culture and Society*, Cilt 5, 1988.
- Ritzer, G. ve Smart, B., (der), *Handbook of Social Theory* (London: Sage Publications, 2003).
- Rodney, W., *How Europe Underdeveloped Africa* (Dar-es-Salaam: Tanzania Publishing House, 1971).
- Rohmann, C., A., *World of Ideas* (New York: Ballantine Books, 1999).
- Sarkin, J., ‘The Necessity of Establishing a Truth and Reconciliation Commission in Rwanda’ *Human Rights Quarterly*, Cilt, 21, Sayı 3, 1999.

- Schabas, W. A., *An Introduction to the International Criminal Court* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).
- , *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).
- Scheper Hughes, N., 'Coming to Our Senses: Anthropology and Genocide', A. L. Hinton, (der), *Genocide: An Antropological Reader* (Massachusetts: Blacwell Publishers, 2002).
- Scherrer, C., *Genocide and Crisis in Central Africa: Conflict Roots, Mass Violence, and Regional War* (Westport: Praeger Publishers, 2002).
- Scott, J., *Seeing Like a State* (New Haven: Yale University Press, 1998).
- Scott, S. V., *International Law and Politics* (London: Lynne Rienner Publishers, 2006).
- Segal, A., 'Massacre in Rwanda', *Fabian Research Series*, No. 240, Londra, Nisan 1964.
- Sellström, T. ve Wohlgemuth, L., *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Book 1, Steering Committee of the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda (Uppsala, Sweden: Nordic Africa Institute, Mart 1996).
- Sewell, W. H., Jr., *A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbé Sieyès and "What is the Third Estate?"* (Durham: Duke University Press, 1994).
- Sibomana, A., *Hope for Rwanda: Conversations with Laura Guilbert and Hervé Deguine*, Çeviren, C. Tertsakian (London: Pluto Press, 1999).
- Smith, A. D., *National Identity* (London: Penguin, 1991).
- Strauss, S. 'Contested Meanings and Conflicting Imperatives: A Conceptual Analysis of Genocide', *Journal of Genocide Research*, Cilt 3, Sayı 3, 2001.
- Takeuchi, S., 'Hutu and Tutsi: A Note on Group Formation in Pre-colonial Rwanda' Didier Goyvaerts, (der), *Conflict and Ethnicity in Central Africa*, içinde (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Africa and Asia, Tokyo University of Foreign Studies, 2000).
- Taylor, C. C., 'The Cultural Face of Terror in the Rwandan Genocide of 1994', A. L. Hinton, (der), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, içinde (Berkeley: University of California Press, 2002).

- Thompson, A., (der), *The Media and the Rwanda Genocide* (London: Pluto Press, 2007).
- Tilly, C., *Coercion, Capital and European States, AD 990–1992* (Cambridge: Blackwell, 1992).
- , *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton: Princeton University Press, 1975).
- Todorff, W., *Government and Politics in Africa* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2002).
- Turner, V., *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society* (New York: Cornell University Press, 1975).
- , *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual* (New York: Cornell University Press, 1967).
- United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm.
- Uvin, P., *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda* (West Hartford, CT: Kumarian Press, 1998).
- Ünal, Ş., *Uluslararası Hukuk* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2005).
- Venn, C. ve Featherstone, M., 'Modernity', *Theory, Culture and Society*, Cilt 23, 2006.
- Verwimp, P., 'Development Ideology, The Peasantry and Genocide: Rwanda Represented in Habyarimana's Speeches', *Journal of Genocide Research*, Cilt 2, No. 3, 2000.
- Wagner, P., *Theorizing Modernity: Inescapability and Attainability in Social Theory* (London: Sage Publications, 2001).
- Walle, N. van de, *African Economies and the Politics of Permanent Crisis, 1979-1999* (New York: Cambridge University Press, 2001).
- Wallerstein, I., 'The End of What Modernity', *Theory and Society*, Cilt 24, 1995.
- Waters, M., (der), *Modernity: Critical Concepts*, Cilt I (Modernization) ve Cilt III (Modern Systems) (London, New York: Routledge, 2001).
- Weber, M., *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978).

- Weitz, E. D., *A Century of Genocide: Utopias of Race and Nation* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003).
- White, H. V., *Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem*, Çeviren, M. Küçük (Ankara: Dost Kitabevi, 2008).
- Williams, E., *Capitalism and Slavery* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1944).
- World Bank, *Rwanda: Poverty, Reduction and Sustainable Growth*, Report No. 12465-RW, 16 Mayıs, 1994.
- , *World Development Report 1994: Infrastructure for Development* (New York: Oxford University Press, 1994).
- Yack, B., *The Fetishism of Modernities* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1997).
- Young, C., *The African Colonial State in Comparative Perspective* (New Haven: Yale University Press, 1994).
- Yüksel, M., *Modernite, Postmodernite ve Hukuk* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004).

İlgili İnternet Sayfaları:

- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html#Econ>
- http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p_genoci.htm.
- <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/33-36.pdf>,
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/print/rw.html> <http://www.reliefweb.int/library/nordic/>
- <http://www.un.org>
- <http://www.gwu.edu/nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/index2.html>.
- <http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/romefra.htm>.
- <http://69.94.11.53/default.htm>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html#Econ>
- <http://www.gwu.edu/nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/index2.html>.
- <http://untreaty.un.org/cod/icc/statute/romefra.htm>.

http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf

http://www.ucmk.org.tr/images/belgeler/uluslararası_ceza_%20mahkemesi_roma_statusu.pdf

<http://www.sc-sl.org/>

<http://www.stl-tsl.org/action/home>

http://www.eccc.gov.kh/english/about_eccc.aspx

<http://www.icty.org/>

<http://www.ict.rg/>

<http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Situations+and+Cases/Situations/Situation+ICC+0205/>

<http://news.bbc.co.uk/2/hi/1288230.stm>